

**“Народитися оптимістом, успадкувати від батьків гени,
сповнені сонцем...”**

Пам'яті Тетяни Іванівни Заславської (1927–2013)

Заголовок цих нотаток — це фрагмент щоденникового запису Тетяни Іванівни Заславської від 16 лютого 1986 року: “Народитися оптимістом, успадкувати від батьків гени, сповнені сонцем, хіба це не найвищий подарунок? Я була зачата на початку липня, у самому розпалі кримського літа. От звідки це вічне прагнення радості, свята, нехай навіть маленького, нехай навіть майбутнього, тільки б воно було попереду”. Наведені слова дуже багато говорять про те, якою була Тетяна Іванівна.

На зламі 1980–1990-х ім'я Заславської знала вся активна частина радянського суспільства. Я познайомився з нею, коли у 1988 році почав працювати у Всесоюзному центрі дослідження громадської думки (ВЦДГД). Але придивився до неї лише в середині червня 1990 року, коли велика група московських і регіональних співробітників Центру брала участь у конференції в Алма-Аті. Ми летіли туди з Москви нічним рейсом, і моє місце виявилось поруч із нею. Довірливість, відкритість нічних розмов із попутниками — улюблена тема російської класичної літератури. Напевно, те, що вони спостерігали на невеличких станціях, у вагонах потягів, стосується і літаків. Мені пощастило. Я розгледів у Тетяні Іванівні те, чого в принципі не могли спостерігати мільйони телеглядачів, та й багато хто з її колег. Мені відкрилися її прагнення якнайбільше дізнатися про життя інших людей, і її готовність розповідати про себе. Вкрай рідкісна якість людини, тим паче — людини, яка перебуває на вершині, можна сказати, слави.

У 1993 році, коли я вже знав, що невдовзі поїду з Росії до Америки, я прийшов до Тетяни Іванівни додому і сказав їй про це. Вона була першою в Москві, з ким я поділився планами моєї сім'ї, і мене зігріли її слова: “Сумно, коли ідуть друзі”. Наші контакти, вже електронною поштою, відновилися лише восени 2005 року. Я запропонував їй, і вона погодилася дати мені біографічне інтерв'ю. Минуло не менш як півроку до того моменту, коли наша “електронна бесіда” через океан розпочалася. Але для мене цей час не був втраченим. Наприкінці березня 2006 року вона надіслала мені документальну повість-драму “Перший рік війни”, із підзаголовком “Крізь призму сімейного листування”. Це розповідь 14–15-літньої дівчини, яка їде з Києва до Ташкента із малознайомими людьми, і потім про її життя в Ташкенті. Читання щоденникових записів Тані Карпової (Заславська — прізвище за чоловіком) виявилось для мене другим відкриттям Заславської. Вони ввели мене в її ціннісний світ.

Спливе час... і хто-небудь наважиться написати роман, прообразом головної героїні якого стане Тетяна Іванівна Заславська — академік РАН, один із провідних економістів і соціологів країни, засновник Новосибірської школи економічної соціології й один із організаторів першого в СРСР центру з вивчення громадської думки населення.

Зміст такого твору буде визначений трагічною історією Росії у XX–XXI ст. Розповідь може починатися як сімейна сага і перетворитися на соціально-психологічну драму, де роздуми і переживання героїні будуть нерозривним чином пов'язані з історичними реаліями нашої країни.

Героїня роману — не пасивний спостерігач подій, в які втягнули її життєві обставини, а активний учасник їх. Понад те, вона вплинула на низку значимих для свого часу процесів. Тетяна Іванівна була людиною, котра входила до вузької групи радянських інтелектуалів, за якою в історії закріпилося ім'я “виконроби перебудови”.

Навіть у моїх історико-соціологічних працях я не приховую свого захвату перед ученим, чію творчість і чіє життя розглядаю. Тим паче я не можу залишатися академічно неупередженим тепер. Я поважав Тетяну Іванівну Заславську як вченого і, знаючи її чверть століття, мав можливість переконатися в найвищому рівні її людських якостей і відчутти її глибоку жіночу привабливість.

Зроблене нею в дослідженні соціально-економічних проблем СРСР, а пізніше — Росії належить до найвищих досягнень сучасної російської соціології. Завдяки її діяльності на посаді Президента Радянської соціологічної асоціації соціологію після тривалих років розвитку було визнано самостійною наукою. У професійній і суспільній діяльності Заславської чітко проглядається унікальне поєднання ідеалів і цінностей, властивих дореволюційній російській інтелігенції і поколінню “шестидесятників”.

Опубліковані мемуари Заславської розпочинаються словами: “Я народилася 9 квітня 1927 року в Києві в сім'ї Івана Васильовича і Тетяни Георгіївни Карпових. Ця була одна із багатьох сімей, побічно зобов'язаних фактом свого виникнення революції, — надто вже різнилося соціальне походження моїх батьків. Моя мама походила з високоінтелігентної професорської сім'ї, а тато — із сім'ї фабричного робітника і селянки”. Доля розпорядилася так, що від материнської сім'ї Заславська успадкувала здібності до поглибленої наукової праці, від батьківської — повагу до селянської праці, увагу до життя села. У шість років Таня Карпова пішла до школи. Війна, евакуація змусили її швидко подорослішати, тим паче, що її мати загинула 21 липня 1941 року, під час першого бомбування Москви. Наприкінці 1942 року Таня повернулася з евакуації до Москви, екстерном склала іспити за середню школу і вступила на фізичний факультет МДУ. Попри всі відмінні оцінки вона зрозуміла, що фізика — не її покликання, і перейшла з четвертого курсу фізфаку на другий — економічного. До кінця навчання було здійснено і вибір — на все життя — вивчення економіки села. “Зіграли роль гени”, — говорила Тетяна Іванівна.

Перелічувати зроблене Заславською неможливо, але якщо зовсім стисло, то це — створення, разом з її учнями і послідовниками, економічної соціології — напряму науки, спрямованого на аналіз усього багатоманіття впливу економіки на життя суспільства. У 1965 році Заславська стала доктором наук, за три роки її обрали членом-кореспондентом АН СРСР, а 1981 року — дійсним членом Академії наук. Проте є два піки у траєкторії її багаторічної діяльності, які не можна не назвати. 1983 рік — зоряний для Заславської і значимий в історії вітчизняної соціології. На представницькій конфе-

ренції в Новосибірську вона презентувала доповідь про стан радянської економіки. У ній було показано безперспективність тодішнього господарського механізму і зроблено висновок про необхідність кардинальної перебудови соціально-економічних відносин. Учасники конференції, які ксерокопіювали або переписували текст від руки, передавали його колегам. Брошура з текстом доповіді одразу була вилучена КДБ, але пара примірників опинилася на Заході; текст був там опублікований під назвою “Новосибірський маніфест”. Широка громадськість країни дізналася про доповідь Заславської від “західних голосів”. Світ побачив у ньому знак прийдешніх змін в СРСР. Знання реального життя населення країни, теоретичні висновки, що сповнили “Новосибірський маніфест” якоюсь особливою силою, і мужня поведінка в складній ситуації зробили Заславську не просто відомим соціологом, а моральним, громадянським лідером інтелігенції, яка не забула часів хрущовської “відлиги”.

Кінець 1980-х. У Кремлі почали усвідомлювати потребу в інформації про ставлення населення до кардинальних змін, що відбувалися в суспільстві. Заславська ніколи спрямовано не займалася дослідженням масової свідомості й у той час ще жила в Новосибірську, проте керівництво країни могло лише їй довірити створення ВЦДГД. Разом з нею цей абсолютно новий і в науковому, і в політико-ідеологічному плані інститут створювали Борис Андрійович Грушин і Юрій Олександрович Левада. ВЦДГД на межі 1980–1990-х років став першою “фабрикою” зі збирання й аналізу даних про думки, судження людей, він дав потужний імпульс розвитку в країні опитувань громадської думки і маркетингових досліджень.

Я знав обставини, за яких склалися різні періоди життя Заславської, масштаб подій, в яких їй довелося брати участь, багато в чому визначаючи перебіг їхнього розвитку, знав імена людей, які зіграли вагомий роль в її становленні як особистості або просто зустрілися на її життєвому шляху, і якось сказав Тетяні Іванівні: “Ваше життя — основа для роману”. Вона погодилася і після деякої паузи додала: “Соціально-психологічної драми”. Життя Тетяни Іванівни зовсім не було величною ходою до наукової слави. У своїх спогадах вона писала, як багато горя, мук і навіть розпачу було в її особистому й у громадському житті. Саме тут ключ до соціально-психологічної драми — роману, про який я дозволив собі помріяти.

28 лютого 2013 року я був у Москві на конференції пам'яті Бориса Грушина, був дуже зайнятий. Встиг лише викроїти пару годин, доїхати до Бундінку вчених, де у мене була запланована зустріч із Володимиром Ядовим... але там була і Тетяна Іванівна. Обійнялися, поговорили, вона мене запитала: “Може, заїдете до нас?” Пообіцяв наступного разу...

Дуже сумно, коли друзі йдуть навіки...

*БОРИС ДОКТОРОВ,
доктор філософських наук, США*